

Durim ABDULLAHU

EPISODE DHE FRAGMENTE TË JETËS SË PËRDITSHME TË ARBËRVE NË QYTETE

Abstrakt:

Ky artikull është një punim në trajtë të një përmbledhje kapjesh sporadike të një mori episodesh dhe fragmentesh nga historia e përditshmërisë së arbërve, veçanërisht në shekujt e mbramë të Mesjetës. Si jetonin arbërit në përditshmëri në qendrat e tyre urbane dhe çfarë i përshkonte ditët e tyre të zakonshme? Duke u nisur nga koncepti “Alltagsgeschichte”, i konceptuar dhe i popullarizuar nga një grup historianësh gjermanë në dy dekadat e fundit të shek. XX, ky punim është një sprovë mikrohistorie, e shtruar përmes gërmimesh ndër burime shkrimore dhe pamore, për të nxjerrë të dhëna mbi ngjarje të rëndomta, të njerëzve të rëndomtë, në ditë të rëndomta ndër arbër nëpër qytete. Cilat ishin panoramat etnike dhe larushia etnolinguale e banorëve të këtyre qyteteve? Me çfarë aktivitetesh ekonomike merreshin arbërit dhe si bëhej shkëmbimi tregtar? Çfarë besonte një arbër i zakonshëm dhe çfarë e përkufizonte botën e tij? Cilat ishin shqetësimet kryesore të arbërve dhe çfarë i mbushte ditët, muajt, vitet dhe jetët e përditshme të arbërve që jetonin në qytete? Çfarë ritme kohore e karakterizonin jetën e arbërve dhe sa intensive ishte jeta e tyre? Si informoheshin dhe si udhëtonin arbërit brenda territoreve dhe jashtë territoreve të tyre? Ky artikull është një panorama e tekstualizuar në miniaturë e jetës së përditshme të arbërve nëpër qytete, me tërë banalitetet e saj, duke renditur ngjarje nga jeta tregtare dhe detaria, skllavëria dhe prostitucioni, besimet fetare dhe ndërveprimet e arbërve mes tyre dhe me të tjerët, çdo ditë, në përditshmëri!

Fjalët kyç: *Arbërit, jeta e përditshme, historia e përditshmërisë, episode t’përditshme.*

Në vitet ’80 të shekullit XX, dy historianë gjermanë, Alf Lüdtke dhe Hans Medick, bashkëthemeluan një formë të veçantë të mikrohistorisë,

të cilën e popullarizuan me konceptin *Alltagsgeschichte*. Këtu i marrë në trajtën e tij origjinale, “*Alltagsgeschichte*” mund të shqipërohet nga gjermanishtja si “historia e çdo dite”, apo “historia e jetës së përditshme”. Në këtë artikull, do të përdoren në shqip termat “histori e përditshmërisë” dhe “histori e jetës së përditshme”, në varësi të përshtatshmërisë së ndodhive të rrëfyera dhe vet rrjedhshmërisë së rrëfimit. Kjo qasje historiografike e cila nga atëherë është përhapur edhe në shumë vende të tjera, u ngjiz si një formë e studimeve të historisë të përqendruara te jeta e përditshme e komuniteteve të vogla dhe njerëzve të rëndomtë, përgjithësisht të papushtet formal politik, religjioz apo shoqëror. Historia e jetës së përditshme i studion praktikat e përditshme të njerëzve, traditat dhe zakonet, sjelljet rutinore, marrëdhëniet ndërpersonale, familjare dhe shoqërore, kulturat e të ushqyerit, ritet e besimit, hapësirat e përditshme dhe shumë aspekte të tjera të banalitetit human të çdo kohe dhe vendi.¹

Historiografia e historisë së përditshmërisë, doli në pah edhe si rezultat i kritikës ndaj historiografisë së shekullit XIX dhe atij XX, si tejet e kufizuar te historia e shteteve dhe kombeve, gjegjësisht te historia politike, e diplomacisë dhe e luftërave ushtarake. Me kohë, shumë historianë e kishin vërejtur që një histori që u shkon pas kryesisht kronologjive të ngjarjeve politike, betejave e luftërave si dhe zhvillimeve të institucionalizuara, nuk mund të jetë një histori e plotë. Historianët gjermanë Alf Lüdtke, Hans Medick, Lutz Niethammer dhe Detlev Peukert, e kritikuan atë që në gjermanishte njihet si *Strukturgeschichte*, apo të shkruarit strukturor të historisë, si e papërshtatshme dhe e pamjaftueshme për pasqyrimin e përvojave të njerëzve të zakonshëm. Praktikrat e përditshme të shtresave më të ulëta shoqërore, marrëdhëniet ekonomike dhe jeta kulturore, shfrytëzimi i kohës, jeta private, doket, seksualiteti, të ushqyerit dhe mendësitë, u panë si po aq të rëndësishme sa edhe proceset më të fuqishme historibërëse sikur luftërat dhe ndërmarrjet nga entitetet e fuqishme të pushteteve. Duke zbritur në mikrokontekste historike, ky grup i historianëve gjermanë aplikuan një metodologji të studimeve të historisë “nga poshtë lart”, duke gjurmuar

¹ Alf Lüdtke, *Alltagsgeschichte - ein Bericht von unterwegs*, Historische Anthropologie, 2003, Vol. 11, ff. 278-295, në <https://www.vr-elibrary.de/doi/epdf/10.7788/ha.2003.11.2.278> (qasur më 02.02.2026).

jetët e përditshme të turmave pa emër, të njerëzve të mbetur anonimë në histori.²

Në studimet shqiptare për arbërit, kjo qasje historiografike e përqendruar vetëm te historia e përditshmërisë ende është e paktë, kurse si e pozicionuar teorikisht dhe në aspektin e metodologjisë pranë traditës së “historisë së jetës së përditshme”, ajo është gati e munguar fare. Hulumtimet dhe artikujt që prezantohen nëpër konferencat shkencore edhe ashtu të rralla për historinë e arbërve gjatë periudhës së Mesjetës, përshfaqin mungesën e studimeve për historinë e përditshmërisë së tyre.³ Në këtë gjendje, ky artikull mëton më shumë të jetë një nismë shteghapëse dhe një ide ftuese për kahje të tjera të reja në studimet e historisë së arbërve. Duke qenë që përmasa e një teksti me kontekst të tillë, pra i shkruar për një konferencë shkencore, është e kufizuar si shtrirje tekstuale, ai do të kufizohet te vetëm disa episode nga jeta e përditshme e arbërve në qytete.

Universi i arbërve ishte një botë përplot larushi shoqërore dhe kulturore, i banuar nga arbërit bashkë me romanët, grekët, sllavët, italianët, osmanët dhe komunitete të tjera më të vogla etnike si vllehtë dhe hebrenjtë. Hapësira gjeografike ku jetonin arbërit, në trevat perëndimore të Europës Juglindore, si pozicion gjeografik por edhe si reliev, ka qenë thellësisht përcaktuese për kahjet dhe fatet historike të arbërve.

Në fund të vitit 1912, në ditët kur Shqipëria moderne po shpallej shtet i pavarur dhe po e përmbyllte një epokë të gjatë të saj, epokën perandorake osmane, në një artikull të titulluar *Arbëria mesjetare*, historiani kroat Milan Shuffaj, e quajti Arbërinë “monadë e Ballkanit, në të cilën pasqyrohet i gjithë kozmosi ballkanik me të gjitha nuancat

² Alf Lüdtke (edit.), *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, përkth., W. Templer, Princeton: Princeton University Press, 1995, 3-5.

³ Në vitet e fundit institucionet shkencore dhe akademike në Kosovë dhe Shqipëri kanë organizuar disa konferenca shkencore për Arbërinë, arbërit dhe periudhën e Mesjetës në studimet shqiptare, sikur “Skënderbeu dhe epoka e tij” më 3 dhjetor 2018; “Nga shteti i Arbërit te Arbëria në shekujt e Humanizmit evropian”, më 9-10 tetor 2023; “Kultura mesjetare në hapësirat arbërore” më 23 maj 2024; “Transformimet dhe zhvillimi i qendrave urbane në trojet shqiptare gjatë antikitetit të vonë dhe Mesjetës” më 26 shtator 2025, ku u prezantua edhe ky punim.

e tij”.⁴ Prej atëherë e deri sot, kjo fjalë ka ngelur monumentale në përshkrimin e gjithësisë së Arbërisë dhe arbërve si gjithësi ballkanike, me të gjitha ngjyrat, format dhe dritëhijet e saj.

Në një sprovë të sëvonshme për një lexim semiotik të përgjithshëm të kulturës së arbërve, e tekstualizuar nga autori i këtij artikulli, në përpjekje për t’i përvijuar semiosferat kulturore arbëre, janë konceptuar katër semiosfera kulturore bazë, si sfera hapësinore mendore ku prodhoheshin kuptime kulturore: semiosfera arbëre bizantine, semiosfera arbëre e Adriatikut, semiosfera arbëre osmane dhe semiosfera arbëre e Mesdheut.⁵ Por ç’ndodhte dhe si jetohej në përditshmëri në to?

Për të hyrë në botën e qyteteve të arbërve, disa të dhëna të përgjithshme orientuese do të mund ishin si këto: në to mund të dëgjoje të flitej arbnisht, latinisht, greqisht, sllavisht, variante të italishteve mesjetare si ajo dalmatine dhe ajo venedikase si dhe në një periudhë më të vonë edhe osmanisht. Deri në fund të shek. XIV, ato ishin qytete ku njerëzit besonin në një perëndi sipas fesë së krishterë, me trininë në qendër: Atin, të Birin dhe Shpirtin e Shenjtë!⁶ Bibla ishte libri më i rëndësishëm dhe më i referuar për ta, kurse shenjtoret e Kishës ishin personazhe sipërore të besimit dhe idealizimit. Si traditë, besimi i tyre i krishterë ishte organizuar kryesisht sipas ritit lindor ortodoks,⁷ por duke qenë në kufijtë e sferës së ndikimit të Papatit, qytetet bregdetare dhe disa në veri do të afroheshin dhe bashkoheshin me Kishën Katolike dhe traditën perëndimore të Krishtërit.⁸ Përtej organizimit kishtar, besimi i arbërve, kishte në sfond një mori besimesh popullore pagane shumë të fuqishme, që me raste u sinkretizuan me besimin e tyre të

⁴ Milan von Shuffaj, *Arbëria mesjetare*, përkth., E. Malaj, në Hylli i dritës, viti XXXII, Tetor-Nëntor-Dhjetor, nr.4, Shkodër: Botime Françeskane, 2012, 77.

⁵ Durim Abdullahu, “Semiosferat kulturore arbëre: Një lexim semiotik”, në *Kultura dhe qytetërimi arbëror në Mesjetë*, Edmond Malaj (edit.), Tiranë: Akademia e Shkençave e Shqipërisë - Instituti i Historisë, 2025, 347-383.

⁶ Bardhyl Demiraj, “*Fillet dhe vazhdimësia e krishterimit shqiptar*”, në 2000 vjet krishterim të shqiptarët, Prishtinë: Jakup Ceraja, 2023, 286-293.

⁷ Zef Mirdita, *Krishterimi ndër shqiptarë*, Prizren-Zagreb: Drita & Misioni Katolik Shqiptar në Zagreb, 1998, 164-178.

⁸ Milan von Shuffaj, *Situata të Kishës në Shqipërinë paraturke: Zona e depërtimit ortodoks në ‘digën’ katolike*, përkth., E. Malaj, Shkodër: Botime Françeskane, 2016, 15-34.

krishterë duke prodhuar besime heretike për Kishën. Bota fetare e arbërve e cila sidoqoftë ishte thellësisht e krishterë, përjetoi një goditje vërtetë të fuqishme nga fundi i shek. XIV dhe gjatë shek. XV, kur feja islame erdhi përmes depërtimit të osmanëve që për pak më shumë se një shekull, pushtuan pothuajse të gjitha territoret e arbërve. Në këtë kohë, qytetet arbëre që kishin parë me sytë e tyre kolonat e kryqtarëve europianë duke udhëtuar drejt Lindjes gjatë fushatave të kryqëzatave që synonin çlirimin e Vendeve të Shenjta të Krishterimit nga myslimanët, filluan gradualisht ta përqafonin islamin përpara se si një fe, si pjesë e mënyrës osmane të jetesës.

Le t'i rreshtojmë disa episode dhe fragmente nga jeta e përditshme e arbërve, duke i kapur ato kuturu, pa ndonjë lidhje mes tyre dhe pa respektuar rendin kronologjik të ngjarjeve apo ndonjë lidhshmëri logjike mes tyre. Ja, në vitin 1411, logoteti i Beratit, Teodori, teksa ishte i burgosur në kalanë e Vriazezit - sot në Vërzhezhës të Skraparit - i dorëshkroi Psalmet e Davidit në greqisht, në 198 fletë letre. Ai përdori ngjyrë të kuqe shkrimi për titujt dhe ngjyrë të zezë për tekstin, duke shkruar me germë të vogël dhe me një shkrim të strukturuar në një kolonë me 24 rreshta.

I mbijetuar pa kapakë dhe i arkivuar në Arkivin Qendror të Shtetit si Kodiku i Beratit Nr. 50,⁹ përtej veprës në vetvete si një tekst fetar, ky dorëshkrim përmban edhe një paragraf për fatin e vet shkruarit të tij. Siç e ka lënë të shkruar me dorën e tij, kur i mbaroi së shkruari Psalmet e Davidit, Teodori kishte tre vite që ishte i burgosur në kushte të mjerueshme, ku ai punoi për këtë vepër në një gjendje të rëndë psikologjike, siç kuptohet nga një mesazh përfundimtar i lënë prej tij: "Dhe kushdo që ta lexojë këtë duhet të lutet dhe jo të mallkojë gabimet, sepse u shkrua në vuajtje të mëdha, në dëshpërime dhe në gjendje të keqe, dhe le të më kujtojë trefish mua të mjerin. Në vitin 6919 (1411)."¹⁰

⁹ Andi Rembeci, Sokol Çunga, *Dorëshkrime bizantine dhe pasbizantine në Shqipëri*, Tiranë: Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave, 2010, 50-51.

¹⁰ Theofan Popa, *Kodikët e Shqipërisë*, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2003, 127.

Fig. 1: Fragmente të Kodikut të Beratit Nr. 50¹¹

Në të njëjtë kohë, saktësisht në ditët e para të marsit të vitit 1411, teksa Teodori i burgosur po i dorëshkruante Psalmet e Davidit, pak kilometra më në perëndim, një tjetër njeri po me emrin Teodor por me mbiemrin Prodanello, së bashku me një partner të tij tregtar, Tonko Okdalouiqi, ia dhanë anijen e tyre me qira një tregtari venedikas, i quajtur Johan Branda, për ta dërguar me të një ngarkesë me drith dhe me disa sende të tjera nga Lezha në Venedik. Për këtë, dy pronarët e anijes morën leje nga Senati i Raguzës, republikës adriatikase, qytetarë të së cilës ishin.¹² Shqetësime të tilla të transportit të mallrave dhe lejeve të shitblerjes, përshkonin përditshmërinë në qytete bregdetare me porte, të tilla si Lezha, Durrësi, Vlora apo edhe Shkodra. Këto probleme veçanërisht me tregtinë e drithit, ishin rezultat rivalitetesh

¹¹ Sokol Çunga, Rezart Mezani, *Përmes një urtësie të pashuar duke kremtuar Europën në Shqipëri: Rrallësi dhe larmi*, Tiranë: Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave, 2018, 18.

¹² Injac Zamputi, Përparime Huta (edits.), *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shekullit XV - Vëllimi III (1411 - 1415)*, DAD, Reform, XXXIII/180 v dhe 181 v, E. Malaj (red.), Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë - Instituti i Historisë, 2018, 97, 98.

ekonomike mes formacioneve politike më të fuqishme të të dy brigjeve të Adriatikut: Republikës së Venedikut dhe Republikës së Raguzës - kjo e dyta e pavarësuar prej të parës në vitin 1358. Meqë të gjitha qytetet e sipërpërmendura që prej dy dekadash ishin zotërime të Venedikut, republika italiane e pengonte dhe e bllokonte tregtinë e tregtarëve raguzanë në lumenj si Buna, por edhe kudo nga Durrësi deri në Vlorë. Gjithnjë në të njëjtën kohë kur Teodori i burgosur, pra, Teodori, logoteti i Beratit, po i shkruante mes vuajtjesh Psalmet e Davidit, saktësisht më 30 maj 1411, autoritetet raguzane ankoheshin në Venedik që qeveritarët venedikas në Durrës, në Ulqin dhe në të tjera vende, po i kapnin barkat e tregtarëve raguzanë dhe po i konfiskonin drithërat e mallrat e tjera në to, në tregjet pranë grykave të lumenjve në territoret në veri të Durrësit.¹³ Drtihi nuk ishte shkaktar i problemeve vetëm kur arrinte në tregje apo kur duhej ngarkuar nëpër anije tregtare që do të lundronin nëpër Adriatik.

Drithërat ishin pasuri ekonomike me shumë vlerë, kultivimi dhe tregtimi i të cilave mbante gjallë një botë të tërë: nga bujqit që e mbjellnin dhe e korrnin, te mullinxinjtë që e bluanin dhe deri te tregtarët që e blenin dhe shisnin. Fusha e Muzakisë, brendatoka e Durrësit dhe Zadrime, mbaheshin për hambar drithërash, por drithërat dhe veçanërisht gruri mbjellej gjithandej, madje edhe në zona malore. Brenda vitit, tokat e punueshme mbjelleheshin dy deri tre herë: në dimër me thekër dhe grurë, kurse në verë me grurë po ashtu si dhe me elb dhe mel. Mullinjtë ishin me ujë, të ndërtuar në lumenj ose edhe përroje më të rrëmbyer, sikur një mulli me katër rrota që familja Engjëlli nga Drishti e kishte në përroin e Kirit. Bota e mullinxhiut përshkohej nga disa sfida të përditshme, si mirëmbajtja e gurëve të bluarjes; ruajtja e radhës dhe bluarja e drithit të secilit me radhë, meqë tejkalimi i radhës ishte burim i përhershëm i ngatërresave mes fshatarëve; pagesa e taksave për mullirin; si dhe ruajtja e marrëdhënieve të mira me tregtarët por edhe me autoritetet qeveritare, cilatdo qofshin ato.¹⁴

¹³ Luan Malltezi, *Qytetet e bregdetit shqiptar gjatë sundimit venedikas (Aspekte të jetës së tyre)*, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë - Instituti i Historisë, 1988, 193.

¹⁴ Oliver Jens Schmitt, *Arbëria Venedike 1392-1497*, përkth., A. Klosi, Tiranë: fjala publishing, 2014, 166, 167.

Duke patur lidhje me Adriatikun, arbërit mund të dilnin në Mesdhe dhe prej andej të lidheshin me tërë botën e njohur të kohës. Një fat të tillë e pati Kostandin Stigiliçi, një djalë 15 vjeçar, i biri i Stefanit nga qyteti i Drishtit, i cili në mes të prillit të vitit 1399, u pajtua t'i shërbente për pesë vite zotit Naldino Bagur, një fisnik kryqtar francez i mbretit Sharli VI - i mbiquajtur Sharli i Çmendur ose Sharli i Dashur - dhe se do ta shoqëronte atë kudo që ai të udhëtonte.¹⁵ Deti, si udha e të gjitha udhëve në Mesjetë, qëllonte t'i shpiente arbërit gjithandej botës. Një shembull për këtë, mund të lexohet në regjistrin portual të portit të Southemptonit në Angli, ku më 4 prill të vitit 1440, në galerën venedikase me pronar Francesco Dandolo, janë regjistruar bashkë me mallrat e tyre edhe disa arbër: Gjergj Durrsaku, Gjergji nga Palasa, Gjergji nga Danja, Gjoni nga Danja, Luka Trushi, Gjoni nga Drishti, Dhimitri nga Lezha dhe të tjerë.¹⁶

Përtej këtyre shkëmbimeve ekonomike, kjo e dhënë këtu na intereson si kontakt kulturor, meqë na krijon mundësinë të hipotezizojmë se si këta udhëtarë, kur të jenë kthyer nëpër qytete në Arbëri si në Durrës, Drisht, Danjë dhe Lezhë, kanë sjellur edhe rrëfimet e tyre nga ato çfarë kanë parë në Anglinë e messshekullit XV, kur vendi qeverisej nga Henri VI. Thashetheme nga Anglia do të kenë gjetur rrugën e tyre për të depërtuar deri te bisedat e përditshme në qytetet arbëre të kohës. Përveç Anglisë, detaria si bartëse e tregtarëve, e ushtarëve, e klerikëve, e diplomatëve por edhe e agjentëve, ishte transportuese komunikimesh kulturore edhe me të tjera vende të arritshme përmes Mesdheut, si Italia, Franca, Spanja, Portugalia dhe deri te vendet nordike. Por jo të gjithë e kishin fatin të dilnin në det të hapur, të lundronin deri në portet e ndonjërit prej këtyre vendeve dhe të ktheheshin sërish në shtëpi. Një fat të trishtë kishte patur Filipa, një vajzë arbëre 22 vjeçare, e cila më 6 korrik 1428, iu shit si skllave fisnikut Troilo Superancio nga tregtari i skllavëve Bortalanao Nicholai. Marrëveshja e shtiblerjes së saj, e kishte një klauzolë e cila parashihte që pas gjashtë vitesh e gjysmë, Filipa duhej të lihej e lirë. Shumë më ndryshe nga një tjetër vajzë arbëre, Anjeza, e cila

¹⁵ Edmond Malaj, *Historia dhe fizionomia e një qyteti mesjetar shqiptar - Drishti*, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike - Instituti i Historisë, 2015, 221.

¹⁶ Ardian Muhaj, "*Rreth pranisë së detarëve shqiptarë në Angli gjatë Mesjetës*", në *Studime Historike*, 1-2, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike - Instituti i Historisë, 2014, 15.

të paktën që nga viti 1401, punonte në Venedik si prostitutë.¹⁷ Mes tyre, fati i skllaves Filipa duket shumë më i dëshirueshëm dhe shpresdhënës se sa fati i Anjezës, prostitutës që ndonëse nuk ishte skllave, vështirë se do të mund ta fitonte lirinë e plotë mbi jetën e saj duke u pavarësuar financiarisht.

Gjatë shekullit të XV, qytetet e arbërve pësuan një transformim thelbësor pasi njëri pas tjetrit u pushtuan nga osmanët, të cilët për dekada me radhë, ndërmorën qindra fushata ushtarake në këto anë të Europës Juglindore. Pushtimi nga osmanët myslimanë, u përjetua nga arbërit si një mënxyrë, një katastrofë apokaliptike për qytetërimin dhe botëkuptimet e tyre të krishtera, pas të cilës nuk mund të jetohej më si më parë. Qytete të tëra si Drishti dhe Zhabjaku, pasi u pushtuan,¹⁸ u rrënuan dhe u shpopulluan duke u kthyer në vendbanime rurale, kurse popullsia e tyre migroi masivisht kryesisht në drejtim të Italisë dhe pjesërisht drejt Dalmacisë.¹⁹ Ta zëmë, në vitet 1430, në qytetin e Gjirokastrës numëroheshin vetëm 121 shtëpi, me 15 djem beqarë dhe 27 gra vejusha, ndërkaq në Berat kishte gjithsej 175 shtëpi, ndër banorët e të cilave numëroheshin 20 djem beqarë dhe 32 vejusha.²⁰ Të tjera qytete si Shkodra, Lezha, Kruja, Vlora, Berati dhe qendra të tjera urbane, hynë në një periudhë osmanizimi që ua ndryshoi pjesërisht fizionominë dhe arkitekturën, por më shumë kulturën e jetesës. Në të njëjtën kohë, osmanët themeluan qytete të reja shpesh pranë vendbanimesh më të vjetra, sikur qytetin e Elbasanit, i cili pasi u themelua më 1466, fillimisht u popullua nga 73 familje prej zonave të Shkupit, Ohrit, Selanikut, Vlorës dhe Janinës, që u deportuan me dhunë

¹⁷ Ardian Muhaj, *Nga Ballkani në Mesdhe: shqiptarët prej Mesjetës në agimin e Kohës së Re*, Tiranë: Akademia e Studimeve Albanologjike - Instituti i Historisë, 2019, 196 - 198.

¹⁸ Për fushatat pushtuese osmane ndaj trevave të arbërve, të përshkruara në kronikat e hershme osmane, shih: *Lufta shqiptaro-turke në shekullin XV - burime osmane* - përgatitur për shtyp nga Selami Pulaha, Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës - Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë, 1968, 105-109, 121-124.

¹⁹ Salami Pulaha, “*Aspekte të demografisë historike të trevave shqiptare gjatë shekujve XV-XVI*”, në Studime për epokën e Skënderbeut, vëll. I, Tiranë: Akademia e Shkençave e RPS të Shqipërisë - Instituti i Historisë, 1989, 44.

²⁰ Machiel Kiel, *Arkitektura osmane në Shqipëri 1385-1912*, përkth., K. Smajlaj, Tiranë: AIITC, 2012, 222.

nga andej për në kështjellën e saponjërtuar të Elbasanit. Apo qyteti i Korçës, që u themelua fare pak vite më pas, kur Iljaz Bej Mirahori, i cili kishte shërbyer si kujdestar i stallave të kuajve të Sulltan Mehmetit II, ndërtoi një kompleks bamirësie me xhami, hamam, shkollë dhe imaret në tokat e marra si dhuratë nga Sulltani, ndërtime këto që u bënë bërthamë për qytetin e Korçës.²¹ Kështu në shek. XVI, qytetet e arbërve nuk ishin më ato qytetet e krishtera të mbushura me kisha dhe kalorës e fisnikë. Ato ishin kthyer në qytete osmane, pothuajse të braktisura nga elita e dikurshme e fisnikërisë, por të zëvendësuar nga një elite e re, spahijtë, si një kalorësi myslimane fisnikët e së cilës ishin edhe pronarë tokash dhe shtresë drejtuese.²² Nga mesi i shek. XV e tutje, qytetet arbëre hynë në një periudhë të gjatë të osmanizimit, gjatë të cilës, ritmet e jetës së përditshme më nuk shënoheshin nga këmbanat kishtarë të orëve kanonike, por nga thirrjet e ezanit prej myezinëve nga ballkonet e minareve të xhamive.

Qyteteve të arbërve nisi t'u zbehej karakteri i krishterë shkallë-shkallë, nën konkurrencën e islamit si një fe më e re, e paraqitur vetëm tetë shekuj më parë. Besimi në një zot nuk u zëvendësua, madje as besimi te Krishti si profet, por tani mund t'i besojë zotit jo vetëm në trajtën e formulës së trinitetit, me Atin në qendër, të Birin në krah dhe Shpirtin e Shenjtë në krahun tjetër, por edhe në një trajtë tjetër monoteizmi më të thjeshtë por më radikale: duke i besuar një zoti të vetëm dhe absolut, si qenie unike, teke dhe e pandashme, fjalët dhe porositë e të cilit kishin mbërritur mes njerëzve përmes një të dërguari përfundimtar, Muhamedit, profetit të Islamit që i kishte bartur këto mësimë e urdhëresa nëpërmjet tekstit të shenjtë të Kuranit dhe vet shembullit të jetës së tij.²³ Islami që erdhi mes arbërve, ishte një islam

²¹ Eduart Caka, *Politikat urbanizuese osmane gjatë shek. XV në hapësirën shqiptare*, në *Kultura dhe qytetërimi arbëror në Mesjetë*, Edmond Malaj (edit.), Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë - Instituti i Historisë, 2025, 329-345.

²² Për institucionin e spahinjve dhe funksionin e tyre, për pozitën e tyre juridike, politike dhe ekonomike, shih: Masar Rizvanolli, *Vendosja e sistemit të timarit në Kosovë në gjysmën e dytë të shekullit XV*, Prishtinë: Instituti i Historisë "Ali Hadri", 2021, 273-388.

²³ Për dallimet mes trinitetit të krishterimit dhe monoteizmit islamik, shih: Jon Hoover, "Islamic Monotheism and Trinity", *The Conrad Grebel Review*, vol.27, nr.1, (Winter, 2009), Waterloo: Conrad Grebel University College, 2009, 57-81.

i përcjellë bashkë me subkulturat e ndryshme turkmene të osmanëve të qendëruara te turqit selxhukë nga të cilët u ngjiz dinastia osmane që nga messhekulli XV u bë perandorake.²⁴

Në qytetet e arbërve, islami u bë i dukshëm në mënyrë monumentale përmes tempujve të kësaj feje, xhamive, të cilat u ndërtuan gjithandej ku osmanët e shtrinë sundimin e tyre. Një të tillë, madhështore në përmasa, e mbaroi së ndërtuari më 1461 në Prishtinë, Sulltan Mehmeti II, vetëm pak vite prej kur ai u mbiquajt Fatih, pasi e kishte pushtuar Kostandinopojën më 1453.²⁵ Më 1477, një dekadë e gjysmë pas ndërtimit të kësaj xhamie, në lagjen përreth saj, e cila i kishte 44 shtëpi, autoritetet osmane i regjistruan si të islamizuar këta persona: Mehmet Dede, Shejh Hoxha Myezin, Arnaud Mahmud, Pervane Abdullah dhe Behrami i biri i Abdullahut.²⁶

Duke u nisur nga emri i të dytit në radhë, Shejh Hoxha Myezin, duket qartazi që përveçse është islamizuar ky burrë edhe i është përkushtuar fesë së re si klerik, kurse i fundit, Behrami i biri i Abdullahut është regjistruar si *xhudi*, gjegjësisht ushtar kalorës. Në portikun e Xhamisë së Sulltan Mehmet Fatihut, mjeshtrit ndërtues e vendosën një pllakë guri të mbishkruar me shkronja arabe, e cila për shekuj duhet të ketë qenë ndër të pakta shkrime monumentale publike në Prishtinë. Ky monument epigrafik i mbijetuar deri sot, ka një në kitabe në të cilën lexohen këto fjalë:

“O Zot i Gjithësisë, bëj (që kjo xhami) të qëndrojë gjatë në këmbë.
Gjatë gjithë jetës së njerëzimit të cilën sulltan Mehmedi
E ndërtoi dhe e ngriti në këmbë këtë ndërtesë.
Xhamia e sulltan Mehmedit, babait të fetihëve (triumfatorëve)
(xhamia) Për besimtarët (është) si një kopsht i xhenetit (parajsës).
(që) u fal atyre (besimtarëve) shijen më të mirë në shpirt.
Kur e pa këtë vepër të bukur Sadiu

²⁴ Dritan Egro, *Islam in Albanian Lands during the first two centuries of the Ottoman rule*, PhD dissertation, Ankara: Bilkent University, 2003, 113-134, 138-149, 208-218, në <https://www.scribd.com/document/499396320/52927411> (qasur më 02.04.2026).

²⁵ Orges Drançolli, *Xhamitë me kube në Kosovë*, Prishtinë: Instituti i Historisë “Ali Hadri”, 2023, 55 - 67.

²⁶ Muhamet Tërnavë, *Përhapja e islamizimit në territorin e sotëm të Kosovës deri në fund të shekullit XVII*, në *Studime për Mesjetën*, Pejë: Dukagjini, 2000, 97-103.

E shënoi datën e tij (izopsefike) me fjalët ‘koha e grumbullimit të asketëve’.

Viti 1460/1461.”²⁷

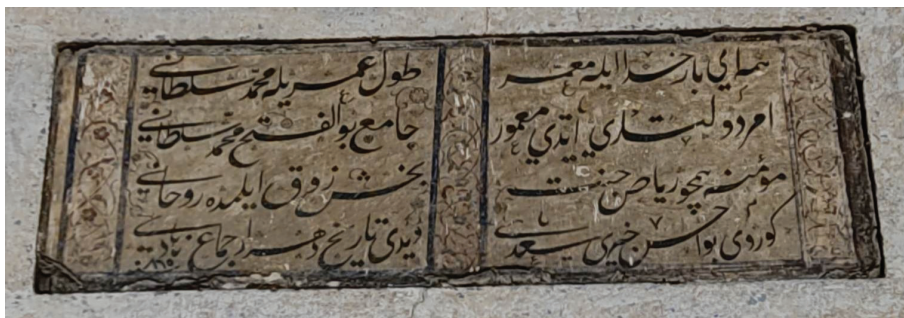

Fig. 2: Mbishkrim i portikut të Xhamisë së Sulltan Mehmetit II në Prishtinë²⁸

Regjistrat osmanë të popullsisë dhe pasurive të gjysmës së dytë të shek. XV dhe të tjerë të shek. XVI, përmbajnë të dhëna shumë të përshtatshme përmes të cilëve mund të krijohen përfytyrime për jetën e përditshme të banorëve në këtë zonë kufitare të trevave të arbërve. Në dy regjistra të përmbledhur osmanë të fundshekullit XV, të hartuar në distancë kohore prej dhjetë vitesh mes tyre, vërehet që në atë kohë, në Prishtinë ishin shtuar banorët myslimanë, pasi te i pari më 1477 rezulton që qyteti i kishte 351 shtëpi gjithsej, kurse te i dyti më 1487, numërohen edhe 51 shtëpi më shumë. Këto të dytat, më të reja, janë regjistruar si të banuara me myslimanë.²⁹

Banorët e Prishtinës vazhduan të konvertoheshin në myslimanë dhe popullsia e qytetit vazhdoi të rritej me banorë të ri myslimanë edhe gjatë shekullit XVI. Ky fenomen është i lexueshëm në të dhënat e një regjistri

²⁷ Yll Rugova, (red.), “Mbishkrim në xhaminë e Sulltan Mehmet Fatihut”, në *Prishtina në histori: fragmente, dokumente dhe letra 1315-1899*, vëll. I, përkthimi nga Agron Islami, Prishtinë: Varg Trembelat, 2024, 45.

²⁸ Agron Islami, Xhamitë e Prishtinës dhe besimi fetar, në *Prishtina në histori*, Yll Rugova (red.), <https://www.prishtinanehistori.org/article/77/xhamia-e-madhe> (qasur më 04.05.2026).

²⁹ Adem Hanžić, “Nekoliko vijesti o Arbanasima na Kosovu i Metohije sredinom XV vijeka”, në *Simpoziumi për Skënderbeun*, Prishtinë: Instituti i Albanologjisë, 1969, f. 207 - 209; Muhamet Tërnavë, *Qytetet e Kosovës gjatë gjysmës së dytë të shekullit XVI*, Prishtinë: Koha, 2007, 23-26.

osman të padatur me saktësi, por konteksti i të cilit lë të kuptohet të jetë hartuar në fillim të gjysmës së dytë të shek. XVI, gjatë mbretërimit të Sulltan Selimit II (1566-1574).

Në këtë defter, Prishtina është regjistruar e ndarë në gjithsej 19 lagje, 11 prej të cilave të banuara me myslimanë dhe 8 lagje me të krishterë, ortodoksë dhe katolikë. Nga 521 shtëpi sa kishte në tërësi qyteti i Prishtinës, 309 banoheshin nga myslimanë kurse 212 nga banorë të krishterë.³⁰ Në atë kohë, jeta në Prishtinë duhet të ketë qenë e shqueshme nga ritmet e pesë lujteve të përditshme të myslimanëve, të parapria nga thirrjet ritualistike të myezinëve dhe mullahëve të shumtë. Rrugëve të qytetit, troku i kuajve bashkë me krismat e çekanëve të nallbanëve që i mbathnin ata kuaj, mbase ishin zhurmat më dominante. Ata mund të ndërpriteshin vetëm në të rrallë nga lajmet e telallëve, burra që njoftonin banorët me lajmet e reja duke thirrur nëpër rrugë me të madhe dhe në mënyrë të përsëritur, ndonjëherë shoqëruar me të rëna daulleje. Në treg, tregtarët shisnin mallra të ndryshme, produkte bujqësore e blegtorale të zonës por edhe erëza e tekstile të importuara nga tregje më të largëta në Lindje. Zanatxhinjtë zinin shumicën e dyqaneve në tregun e shehrit të Prishtinës: tabakxhi që rexhnin lëkurët e kafshëve; farkëtarë që mbaronin vegla metali; saraçë që punonin pajisje për kuaj si shalë, frerë, hejbe, këllëf armësh e kapistall me pjesët e tjera përcjellëse. Kjo panoramë e tregut dhe dyqaneve të Prishtinës së messhekullit XVI, është fiksuar nga regjistrimet zyrtare të autoriteteve osmane në një defter të vitit 1569/'70, ku profesionet më të shpeshta të evidentuara të banorëve të Prishtinës janë sheh, imam, myezin, dervish, hatib, dijetar, kadi, xehetarë, hamamxhi, bakall, çatib, saraç, sapunxhi, tabak, drynar, nallban, tregtar, hallaç, telall, berber, çerrembarues, kalorës dhe terzi.³¹

Qytetet ku jetonin arbërit, kishin struktura arkitekturore dhe organizim urbanistik krejt të ndryshëm prej njëri tjetrit, në varësi të pozicionit të tyre gjeografik, relievit të terrenit si dhe sojit të qytetit. Në territoret verilindore

³⁰ Muhamet Tërnavë, Popullsia e Prishtinës në gjysmën e dytë të shekullit XVI në bazë të të dhënave antroponimike të një defteri turk, në *Studime për Mesjetën*, Pejë: Dukagjini, 2000, 206, 207.

³¹ Skender Rizaj, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII: Administrimi, ekonomia, shoqëria dhe lëvizja popullore*, Prishtinë: Rilindja, 1982, 245-247.

të arbërve, maje një kodre, naltohej qyteti i Sfantzánionit (Zveçanit), një qytet garnizon tipik për llojin e tij çfarë ishte edhe Lypenioni (Lipjani),³² të ngritur nga pushteti bizantin për kontrollimin e territorit përreth. Edhe pas pushtimit osman, Zveçani e ruajti karakterin e një qyteti garnizon kufitar, një pamje e të cilit prej asaj kohe, ka fiksuar diçka nga përditshmëria e jetës në të. Fjala është për një gravurë të shek. XVI, kur pushteti osman tashmë ishte konsoliduar në ato anë.

Autori i gravurës është diplomati slloven Benedikt Kuripeshiq, i cili kaloi nëpër Zveçan diku në ditët e gushtit të vitit 1530, gjatë një udhëtimi të tij nga Lublana drejt Stambollit. Këtë gravurë dhe të tjera të ngjashme, bashkë me udhëpërshkrimin e tij, Kuripeshiqi i botoi një vit më pas në veprën “Itinerari i udhëtimit për në Kostandinopojë për te Perandori Turk Sulejman”. Si i krishterë perëndimor, Kuripeshiqi është brenda traditës europiane që vazhdoi t’i referohej qytetit me emrin ‘Kostandinopojë’ deri edhe katër shekuj pas pushtimit të tij nga osmanët më 1453, prej kur ata e quajtën Stamboll. Me “Perandori Turk Sulejman”, Kuripeshiqi i referohet Sulltan Sulejmanit të Madhërisëm, që në kohën kur ai e takoi, kishte dhjetë vite të kaluara në fronin osman.

Në gravurën e qytetit të Sfantzánionit gjegjësisht Zveçanit, shihet kështjella e qytetit në majën e një kodre, gjurmët e të cilës janë edhe sot. Rruga gjarpërore drejt kështjellës, duket e fortifikuar me mure, teksa brenda tyre shihen të paktën pesë grupe godinash formash dhe funksionesh të ndryshme. Në pjesën e poshtme të gravurës, në rrugën që çon drejt kështjellës së qytetit, Kuripeshiqi i ka skicuar dy grupe kalorësish duke u takuar mes tyre. Dy kalorësit e gravuar në të majtë, duket të jenë osmanë, bazuar nga kostumet dhe dukje e tyre. Kurse tre kalorësit në të djathtë të gravurës, duke u bazuar te armatura dhe pamja e tyre, duken si të krishterë, me shumë gjasë vet Kuripeshiqi dhe shoqëruesit e tij. Për ta plotësuar këtë imazh të fiksuar në gravurën e Kuripeshiqit, le t’i referohemi vetë udhëpërshkrimit të tij, ku ai rrëfen se si pasi e kishin lënë pas Pazarin e Ri, ai dhe shoqëruesit e tij kaluan sipër një mali të lartë të quajtur “Regesno” (mali i Rogoznës), prej të cilës zbritën në një luginë me ar e argjend. Në të majtë të luginës,

³² Ylber Hysa, Refleksione bizantine në gjeografinë historike të Kosovës, Prishtinë: Instituti i Albanologjisë, qershor 2020, në <https://www.koha.net/kulture/refleksione-bizantine-ne-gjeografinë-historike-te-kosoves> (qasur më 14.05.2026).

sipas Kuripeshiqit, ndodhej “një manastir i madh e i bukur, porse në rrënoja”, që qartazi është manastiri i Banjës. Nga përshkrimi pasues i Kuripeshiqit kuptohet se shkatërrimi i manastirit u bë “jo shumë kohë më parë” prej sulltanit, meqë “aty strehoheshin të krishterë të cilët, të kapur nga turqit, iknin prej skllavërisë”.³³

Fig.3: Zveçani, gravurë nga Benedikt Kuripeshiq (1530)³⁴

Se si dukeshin arbërit e kamur në dekadat e mbrama të Mesjetës, kur vendi i tyre kishte rënë plotësisht nën sundimin osman por teksa ata ende ishin të lidhur fort me vendet e krishtera perëndimore, mund të shihet në një burim të veçantë për historinë e artit. Në dekadën e tij të tretë në fron, Perandori i Perandorisë së Shenjtë Romake, Karli V,

³³ Benedikt Kuripeshic, *Itinerarium, Wegrays Kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türckischen keiser Soleyman. Anno XXX.*, Augsburg: Heinrich Steiner von Augsburg, 1531, 29-35.

³⁴ Benedikt Kuripeshic, *Itinerarium, Wegrays Kün...* vep.cit., 30.

i cili gjatë jetës së tij mbajti edhe një sërë titujsh të tjerë mbretëror si Arkidukë i Austrisë, Mbret i Spanjës, Mbret i Sicilisë dhe i Napolit, Zot i Holandës dhe Dukë i Burgundisë, pra ky trashëgimtar i Shtëpisë së Habsburgëve, e porositi krijimin e një katalogu me pamjet e kostumeve të njerëzve të shtresës së lartë shoqërore të perandorisë së tij.

Ishte viti 1546 ose 1547, kur ky katalog u mbarua së punuari nga artistë anonimë gjermanë, diku në një atele në zonën mes Augsburgut dhe Nurembergut. I njohur me emrin e tij konvencional si Kodiku i Kostumeve, dorëshkrimi i këtij katalogu ka 64 fletë letre dhe sot ruhet në Bibliotekën Kombëtare të Spanjës. Në të janë pikturuar me laps dhe pastaj janë ngjyrosur me ngjyra uji 125 ilustrime burrash dhe grash nga Spanja, Portugalia, Holanda, Gjermania, Prusia dhe vende të tjera që ishin në sundimin e Karlit V, por edhe nga vende përtej zotërimeve të tij, si nga Afrika, Rusia, Amerika dhe India.³⁵

Në faqen me numër 59 të Kodikut të Kostumeve, artistët autorë të tij i kanë pikturuar tre arbër duke biseduar mes tyre. Që të tre ata mbajnë në kokë kapele cilindrike të zeza, njëri prej të cilëve ka edhe një tufë fijesh të kafenjta të varur mbrapa në kapelë. Të tre kanë flokë të gjata leshkuqe, të përdredhura pas koke në trajtë rrotulle, kurse dy prej tyre kanë edhe mjekër dhe mustaqe leshkuqe gjithashtu. Të tre këta arbër janë veshur me rroba të zeza të kopsitura gjerë në fyt, kurse njëri prej tyre ka një tip fustanelle të zezë, poshtë falltave të së cilës i duken këmbët e paveshura nga gjuri deri te shputat. Megjithëse qartazi i takonin aristokracisë së kohës, asnjëri nga arbërit e portretuar në këtë kodik nuk duket të jetë i armatosur, ani pse shokët në brezat e tyre nuk duken plotësisht, pasi të tërë trupin e kanë të mbuluar me pelerina të gjata, dy prej tyre të zeza, kurse njëri me pelerinë me ngjyrë të kaltër. Sipër kokave të tyre, autorët e kanë lënë të shënuar në gjermanishten mesjetare identitetin etnik të personazheve të pikturuara prej tyre, duke shkruar: “Die Albanneser”, pra “Arbërit”. Faqet pasuese të Kodikut të Kostumeve pas faqes me arbërit, janë të mbushura me imazhe të ndryshme nga shoqëria osmane, kryesisht kalorës dhe ushtarë. Në faqen 60, është pikturuar edhe një arbër tjetër. Ai nuk dallon shumë nga tre arbërit e tjerë, pasi njësoj është veshur me të zeza dhe me pelerinë

³⁵ Clara Sánchez Quirino, Sergio Ballester Redondo, *Códice de trajes*, Madrid: Biblioteca Nacional de España, 2019, në <https://codicesybeatos.com/facsimiles/cultura-cortesana/codice-de-trajes/> (qasur më 02.06.2026).

të zezë, në kokë ka po atë kapelë të zezë cilindrike, vetëm se duket më i moshuar, pasi fytyra e tij është ajo e një burri të plakur kurse edhe mjekrra e tij duket e thjerrur dhe e bardhë.

Sipër kokës së tij është mbishënuar “Albanesi”, pra “Arbëri”, prej nga kuptohet që fjala është për një arbër gjithashtu. Por Kodiku i Kostumeve mund të përmbajë edhe arbër të tjerë përveç këtyre të katërve të cilësuar prej vet autorëve si arbër. Ata duhen kërkuar veçanërisht pas figurave osmane, sikur dy të tilla të pikturuara në krah të fisnikut arbër në faqen 60, mbi të cilët është shkruar në gjermanisht “Geniceri” te i pari në të majtë dhe “Türkischer Baschan” në të djathtë.³⁶ Mbrapa figurës së “jeniçerit” por edhe të “luftëtarit turk”, fare lehtë mund të fshihet ndonjë arbër gjithashtu, aq më tepër kur kihet parasysh që pikërisht në mes të dyve është pikturuar një burri arbër duke folur me jeniçerin. Duke e ndjekur të njëjtën logjikë brenda kontekstit historik të kohës, mund të hipotetizohet që mes 125 ilustrimeve të Kodikut të Kostumeve, mund të ketë shumë se katër arbër.

Fig. 4: Tre arbër në Kodikun e Kostumeve (1546- '47)³⁷

³⁶ Teresa Mezquita Mesa, *Códice de Trajes*, Biblioteca Nacional de España, Res 285, en La Orden del Toisón de Oro y sus soberanos 1430-2011: catálogo de la exposición, Fundación Carlos de Amberes, Madrid: 2012, 63, 65, në <https://bne.digital.bne.es/bd/es/viewer?id=071bc2dc-fae6-46b8-8160-4ac9c85d7840&page=66> (qasur më 02.05.2026)

³⁷ Teresa Mezquita Mesa, *Códice de Trajes*, vep.cit., 63.

Fig.5: Nga e majta: një jeniçer, një arbër dhe një ushtar osman³⁸

Shumë më ndryshe jetohej në qytetet e arbërve që kishin dalje në det, ku jeta e përditshme e arbërve mund të trazohej nga sulme të piratëve apo edhe ekspedita herë aventuriere e herë më serioze që vinin nga Spanja dhe Italia, e që mëtonin të ktheheshin në marshime kryqtare drejt Kostandinopojës, te çlirimi i së cilës të krishterët europianë besonin edhe dy shekuj pas pushtimit osman. Duke qenë se qytetet arbëre bregdetare ishin territoret më perëndimore të zotëruara nga osmanët, pothuajse të gjitha projektet europiane për çlirimin e Kostandinopojës - e të tilla llogaritet që u ideuan mbi 100 - llogaritin te elementet kryengritëse të arbërve.³⁹ Një nga shpërthimet e rivaliteteve mes spanjollëve dhe osmanëve në Mesdhe, ngjau në mesnatën mes 3 dhe 4 gushtit të vitit 1606, kur 26 galera të komanduara nga markezi i Santa Kruzit, u nisën në fshehtësi nga Brindisi dhe ia mësyen Durrësit. Në ora 1 pas mesnatës, 3600 ushtarë zbarkuan në port dhe e sulmuan qytetin, pa hasur në ndonjë rezistencë, duke i zënë në befasi osmanët që u tërhoqën në kështjellë. Megjithëse u dorëzuan që pas gjyleve të

³⁸ Teresa Mezquita Mesa, *Códice de Trajes*, vep. cit., 65

³⁹ Ardian Muhaj, *Projekte kundërosmane në shek. XVI-XVII., mes fantazisë, interesit dhe realitetit*, Tiranë: Akademia e Studimeve Albanologjike - Instituti i Historisë, 2022.

para, spanjollët i vranë 400 kalorës dhe 600 këmbësorë, duke i humbur vetëm 2 ushtarë. Siç dëshmon ushtari spanjoll Miguel de Castro, më së keqi e pësuan vetë durrsakët, pasi spanjollët i shkuan në ushta dhe thika gratë që ishin strehuar në kështjellë. Spanjollët e plaçkitën Durrësin duke i marrë me vete 155 skllevër, 40 topa kështjelle, 200 kuaj dhe 500 krerë bagëti. Pastaj i vunë zjarrin qytetit dhe ikën atë ditë në mbrëmje, teksa Durrësi digjej dhe në rrugët e tij dergjeshin kufoma grash, burrash dhe fëmijësh. Ushtarët spanjollë u pritën triumfalisht në Napoli, ndërsa Madridi u shtang që nuk ishte shfrytëzuar kjo fitore kundër osmanëve, për të mbajtur Durrësin. Por siç argumentoi konti i Benaventes, nënmbret i Napolit, ishte e rrezikshme mbajtja e Durrësit përballë fuqisë reaguese të pushtetit të Perandorisë Osmane. U desh të kalonin vite të tëra që qyteti i Durrësit ta merrte veten dhe që durrsakët ta rikuperonin jetën e tyre.⁴⁰

⁴⁰ Peter Bartl, *Ballkani Perëndimor mes monarkisë spanjolle dhe Perandorisë Osmane: Mbi çështjet e luftës antiturke në kapërcyell të shek. XVI dhe XVII*, përkth., P. Xhufi, Tiranë: Dituria, 2011, 50-51.

Përfundime

Hulumtimet dhe studimet në mikrohistorinë e arbërve janë fare të pakta dhe të rralla, si dhe kryesisht të kombinuara me studime të makrohistorisë. Megjithatë, burime të ndryshme dokumentare, monumente epigrafike si dhe të tjera burime materiale nga arkitektura dhe deri te veprat e artit, përmbajnë të dhëna shumë të vlefshme për studimin e historisë së jetës së përditshme të arbërve. Përtej ngjarjeve të mëdha sikur luftërat dhe zhvillimeve gjithëpërfshirëse të proceseve shoqërore, në përditshmërinë e tyre, arbërit jetonin në familje dhe far e fis, mes besimesh fetare e popullore, botëkuptimesh arkaike për jetën, shëndetin, natyrën dhe mbinatyroren. Veçanërisht në qytetet ku ata jetonin, ku më shumë dhe ku më pak, arbërit e ndanin hapësirën e tyre të jetës edhe me komunitete të tjera etnike dhe kulturore, të cilat flisnin gjuhë të ndryshme, më së shumti latinisht, greqisht, sllavisht, italisht dhe osmanisht.

Për shekuj të tërë, pothuajse gjatë gjithë Mesjetës, ata jetuan si shoqëri komunitetesh thellësisht të krishtera, derisa pas pushtimit osman, teksa po osmanizoheshin, u konvertuan në myslimanë më shumë se gjysma e popullsisë, gjatë një procesi që gjithashtu u shtri ndër shekujt e modernitetit. Në margjinat e luftërave dhe rivaliteteve mes bizantinëve, venedikasve, raguzanëve, osmanëve dhe vet arbërve, qytetarë të zakonshëm arbër kalonin ditët në përpjekje për ta mirëmbajtur rrjetin e tyre të kultivimit dhe shitjes së drithërave. Tregtarët arbër nga qytetet bregdetare, përmes transportit të mallrave me anije nëpër det, duke marrë pjesë në tregtinë ndërkombëtare, qëllonte të ankornoheshin nëpër porte gjithandej Mesdheut nga Dalmacia e Istria, në Itali, Francë, Spanjë dhe Portugali, e deri në veri në Angli dhe në vendet nordike. Të tjerë arbër që ishin mësuar ta nxjerrin jetesën e tyre si luftëtar profesionist me pagesë, luftonin se mercenarë nga Austria në Poloni dhe nga Franca në Gjermani. Ndonjë arbër më i kënduar, ose kishte hyrë në ndonjë oborr fisnik ose ishte bërë shërbëtor i Kishës, duke lënë ndonjë dorëshkrim a ndonjë vepër të shkruar pas. Ndonjëherë për shkak të varfërisë dhe më shpesh si pasojë e skllavërimit gjatë betejave, vajza dhe gra arbëre qëllonte të shiteshin dorë pas dore nga tregtarët

e sklleverve, duke përfunduar herë si shërbëtore dhe herë si prostituta në qendrat e mëdha italiane. Pas historisë së madhe të arbërve me mbretër e perandorë, me luftëra kalorësish dhe beteja epike të shtrira në një rrjedhë kronologjike të gjatë, jeta e përditshme e arbëve ishte e dominuar nga banalitetet e kohës së tyre: tregtarë që shesin dhe blejnë mes marrëdhëniesh plot sfida dhe mashtrime; luftëtarë të veshur me armaturën e sojit të tyre; priftër që pagëzojnë fëmijë apo që luten teksa pikturojnë muret e kishave; mullah dhe shehlerë që memorizojnë vargjet e Kuranit dhe luten pesë herë në ditë; marinarë që e kalojnë jetën në det, duke qenë një burim i pashtershëm i lajmeve, thashethemeve dhe komunikimeve ndërkulturore; mercenarë që luftojnë me pagesë dhe prostituta që ofrojnë shërbime seksuale gjithashtu me pagesë; djem të rinj që u shërbejnë fisnikëve dhe burra që kujdesen për kuajt e Sulltanit; nallbanë që mbathin kuaj dhe saraçë që punojnë pajisje kalërimi; terzi që qepin rroba dhe telallë që shpërndajnë lajme me të thirrura; ritme të ngadalta kohe dhe udhëtarë që udhëtojnë me vite të tëra pa u kthyer në shtëpi dhe pafund ngjarje të vogla private dhe ndërpersonale që janë harruar në banalitetin e pambarimtë të historisë.

Duke patur parasysh vëllimin aq të madh dhe larushinë aq shumëdimensionale të burimeve historike për jetën e përditshme të arbërve, studimet e mikrohistorisë dhe veçanërisht ato të përqendruara te përditshmëria, mund të shndërrohen në një nga pistat tematike me potencialin më të madh për studime të reja dhe origjinale në studimet e historisë së arbërve.

